

LIETUVIŲ
ATGIMIMO ISTORIJOS
STUDIJOS

11

*Egidijus Motieka.
Didysis Vilniaus seimas*

1996

LIETUVIŲ
ATGIMIMO ISTORIJOS
STUDIJOS

LIETUVOS
MOKYKLAI

600

Mykolo Römerio 120-osioms metinėms

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

11

Egidijus Motieka
Didysis Vilniaus seimas

VILNIUS

Saulabrolis

1996

UDK 947.45
Li-191

REDAKCINĖ KOLEGIJA:

Antanas Kulakauskas
Česlovas Laurinavičius
Raimundas Lopata
Rimantas Miknys
Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)
Vladas Sirutavičius
Giedrius Subačius
Antanas Tyla

*Autorius dėkoja Atviros Lietuvos fondui,
Lietuvos istorijos institutui,
Lietuvos Respublikos Seimo Pirmininkui Vytautui Landsbergiui,
Švietimo ir mokslo ministerijai,
prisidėjusiems prie knygos išleidimo.*

© *Egidijus Motieka, 1996*
© *Lietuvos istorijos institutas, 1996*

ISSN 1392-0391
ISBN 9986-814-01-4

TURINYS

PRATARMĖ	7
ĮVADAS	8
I skyrius. LIETUVIŲ SUVAŽIAVIMO ORGANIZAVIMAS	
1. Lietuvos politinė situacija 1905 m. sausio–rugsėjo mėn.	46
2. Lietuvių suvažiavimo idėja ir iniciatyva	60
3. Memorandumas Rusijos vyriausybei	76
4. Lietuvių atstovai VI Rusijos žemietijų suvažiavime	94
5. Lietuvių visuomenės pasirengimas Suvažiavimui	107
II skyrius. SUVAŽIAVIMO DARBAS	
1. Suvažiavimo pradžia	118
2. I ir II posėdžiai: Lietuvos ir Rusijos politinės situacijos bei Lietuvos autonomijos klausimai	138
3. III ir IV posėdžiai: agrarinis ir Lietuvos mokyklų klausimai	158
4. Suvažiavimo nutarimai	174
5. Suvažiavimo dalyvių grupuočių priimti nutarimai	193
III skyrius. SUVAŽIAVIMO PASEKMĖS	
1. Lietuvių ir Lietuvos visuomenė po Suvažiavimo	209
2. Rusijos valdžios požiūris į Suvažiavimą. Represijos	240
BAIGIAMASIS ŽODIS:	
Didžiojo Vilniaus seimo reikšmė	260
PRIEDAI	
Nr. 1 Atsišaukimas į lietuvių tautą	275
Nr. 2 Lietuvių Memorandumas Rusijos Ministrų Tarybos pirmininkui S. Vitei	277
Nr. 3 Odesos lietuvių nutarimai	284
Nr. 4 Lietuvių suvažiavimo Vilniuje programa	287

Nr. 5	LSDP parengta Lietuvių suvažiavimo Vilniuje programa	288
Nr. 6	J. Basanavičiaus kalba pradedant Lietuvių suvažiavimą Vilniuje	290
Nr. 7	Suvalkų gubernijos lietuvių nutarimai	293
Nr. 8	Lietuvos valstiečių sąjungos nutarimai	294
Nr. 9	Lietuvių suvažiavimo Vilniuje nutarimai	297
Nr. 10	Lietuvių suvažiavimo Vilniuje nutarimas dėl lietuvių kalbos Vilniaus vyskupijos bažnyčiose	299
Nr. 11	LSDP sušaukto darbininkų ir valstiečių susirinkimo nutarimai	300
Nr. 12	Krikščionių demokratų nutarimai	306
Nr. 13	Lietuvos mokytojų susivienijimo nutarimai	308
Nr. 14	Tautiškosios lietuvių demokratų partijos Steigiamojo susirinkimo protokolas	311
Nr. 15	Amerikos lietuvių suvažiavimo Filadelfijoje nutarimai	313
	TRUMPINIAI	317
	STRESZCZENIE	318
	SUMMARY	329
	RESUME	342
	ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ	354
	VIETOVARDŽIŲ RODYKLĖ	361

- 2) Lietuvos autonomija; taktika jai iškovoti;
- 3) Žemės, valsčių ir mokesčių klausimai;
- 4) Lietuvos mokyklos;
- 5) Suvažiavimo rezoliucijos svarstymas ir priėmimas.

Čia reikėtų pažymėti, kad socialdemokratų literatūroje susiformavęs teiginys, esą OK programa Suvažiavime buvusi atmesta, o patvirtinta LSDP⁷⁶, neišlaiko kritikos. Pats naujos Suvažiavimo programos patvirtinimo faktas kartu ir eiga rodo, jog buvo priimtas kompromisinis sprendimas. Kad LSDP šalininkai buvo nepatenkinti tokia eiga, patvirtina ir P. Višinskio bei L. Giros stenogramos, kur nurodyta, kad seniai pabaiigus diskusijas dėl programos, LSDP narys K. Venclauskis tebe protestavo „prieš Biuro tvarką“⁷⁷.

Mechaniškas LSDP ir OK programų sujungimas nulėmė nekonstruktivyvų Suvažiavimo darbą. Partijoms ir politinėms grupuotėms iš anksto nesuderinus savo pozicijų, Suvažiavimas pakrypo „natūralios eigos“ kryptimi. Buvo atmestos teorinės prezumpcijos, kurios parlamentinėje kovoje nulemia praktinį politinių pažiūrų aiškinimąsi ir derinimą. Vis dėlto nereikia užmiršti, kad tai buvo pirmasis lietuvių „parlamentas“.

2. I ir II posėdžiai: Lietuvos ir Rusijos politinės situacijos bei Lietuvos autonomijos klausimai

I posėdis. Pranešimai iš vietų. Lietuvos ir Rusijos politinės situacijos įvertinimas. Pirmininkaujant J. Basanavičiui, prasidėjo I posėdis. Jo metu pasisakė 6 LSDP (K. Venclauskis, V. Kačergis, Vl. Sirutavičius, V. Stašinskis, A. Domaševičius, G. Liutkevičius, pastarasis kartu atstovavo ir Peterburgo lietuviams), 2 krikščionių demokratų (J. Tumas ir Pr. Būčys), 3 LVS (J. Gabrys-Paršaitis, J. Jasaitis ir M. Sleževičius) bei 2 ūkininkų atstovai (vieną kartą – P. Zikus, 2 kartus – J. Stankūnas)⁷⁸.

Tiktai vienintelio tautinio demokrato St. Railos kalba atitiko pranešimų iš vietų formuluotę. Vėlesni pasisakymai iš esmės jau buvo Lietuvos ir Rusijos politinės situacijos aptarimas. Be to, šis klausimas jau I posėdyje dažnai nagrinėtas kartu su Lietuvos autonomijos klausimu.

I posėdis, kaip ir III (žemės klausimas), išsiskyrė iš kitų tuo, kad jo metu neprieita iki rimto LSDP ir tautinių demokratų konflikto. Posėdžio pradžioje St. Raila, apibūdinęs padėtį Kauno gubernijoje, pasiūlė

Suvažiavimui nusiųsti telegramą Rusijos Ministrų Tarybos pirmininkui grafui S. Vitei, kurioje turėtų būti suformuluoti lietuvių reikalavimai. Jam neatsakius, pasak St. Railos, reikia imtis radikalių priemonių Lietuvos kaime – keisti visą vietinę valdžią⁷⁹. Nors apskritai St. Railos kalba buvo gana radikali, LSDP požiūriu, tai, be abejo, turėjo atrodyti kaip „nužemintas prašymas“, primenantis Memorandumą S. Vitei. Sunku tiksliai pasakyti, ar tai buvo apgalvotas tautinių demokratų, vadovaujamų J. Basanavičiaus, pareiškimas. Galimas ir kitas variantas: pamaciūs karštą LSDP reakciją į St. Railos pasisakymą, greit susiorientuota ir leista socialdemokratams išsikalbėti. O LSDP energija nė viename vėlesniame posėdyje nepasireiškė taip, kaip pirmajame. Buvo užmiršti pranešimai iš vietų ir socialdemokratų iniciatyva įsiliepsnojo diskusija dėl kovos prieš carizmą taktikos. J. Basanavičius tuo metu santūriai vadovavo posėdžiui ir net nedavė progos pasireikšti savo šalininkams. LDP atstovai taip pat nesikišo į kylančius LSDP ir kunigų tarpusavio ginčus. Susidaro įspūdis, kad J. Basanavičius kaip atsvarą socialdemokratams puikiai panaudojo krikščionis demokratų, pastariesiems, matyt, to net nesuvokiant. Svarbiausia polemika įsiliepsnojo kaip tik tarp jų.

Socialdemokratai į Rusijos ir Lietuvos politinę situaciją bei revoliucinį judėjimą žiūrėjo plačiau. Turėdami turtingesnę praktinę patirtį, jie propagavo platesnį kovos priemonių arsenalą (nuo boikoto iki ginkluotos kovos), galėjo svariau kiekvieną iš jų teoriškai pagrįsti ir, be abejo, jomis manipuluoti. Tačiau kunigai ryžtingai pasipriešino LSDP

⁷⁶K. M. ?/, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Socialdemokratas*, 1925. XII. 3, nr. 47(309); P. Bugailiškis, „Gyvenimo vieškeliai“, LLTI RS, f. 11-133, l. 103; J. Kaminskas /St. Kairys/, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Darbas*, 1955, nr. 4, p. 20; St. Kairys, *Tau, Lietuva*, p. 86 ir kt. veik.

⁷⁷P. Višinskis, „Didžiojo Vilniaus Seimo užrašai“, op. cit., l. 3; L. Gerulis /L. Gira/, „Platesnis aprašymas Pirmojo lietuvių susivažiavimo Vilniuje“, LLTI RS, f. 22-1445, l. 17.

⁷⁸L. Gerulis /L. Gira/, *Ibidem*; P. Višinskis, *ibidem*; Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Židinys*, nr. 2, p. 150–151.

⁷⁹L. Gerulis /L. Gira/, „Platesnis aprašymas Pirmojo lietuvių susivažiavimo Vilniuje“, LLTI RS, f. 22-1445, l. 17–24; P. Višinskis, „Didžiojo Vilniaus Seimo užrašai“, op. cit., l. 3–5; /L. Gira/, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, op. cit., nr. 274; S-lius /J. Basanavičius/, *Iš Didžiojo Vilniaus Seimo istorijos*, p. 12–13; Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Židinys*, 1931, nr. 2, p. 150–151.

propaguojamam ginkluotos kovos lozungui⁸⁰. Jų formuluotas reikalavimas – „nevalia pralieti kraujo“ nors tokiu metu skambėjo naivokai, tačiau slėpė savyje nuosaikios taktikos primatą. Tiesa, krikščionys demokratai revoliucijos metu radikalėjo: Suvažiovime jau pasisakyta už visuotinį politinį streiką, kaip griežčiausią kovos priemonę, netgi pripažįstama galimybė jėga uždarinėti „rusiškas mokyklas“⁸¹. Tokie kunigų pasisakymai dar labiau aitrino socialdemokratų vadovus, kurie skubėjo atsikirsti (Vl. Stašinskis, A. Domaševičius)⁸².

Tačiau LSDP netikėtai sulaukė ir paramos. Jų pagalbininke propaguojant radikalią kovos prieš carizmą taktiką, beje, ir ginkluotą kovą, tapo LVS⁸³. Sutiko jų pozicijos dėl Rusijos valdžios manevravimo politikos, deklaratyvaus spalio 17(30) d. manifesto pobūdžio, taip pat pasisakyta prieš bet kokias telegramas Ministrų Tarybos pirmininkui S. Vitei. Tačiau jau pirmuoju iš socialdemokratų kalbėjęs K. Venclauskis nuteikė prieš save LVS, teigdamas, kad LSDP iš esmės atstovauja visos visuomenės reikalams⁸⁴. Jam oponavęs J. Gabrys-Paršaitis išrėžė atsakomąją kalbą, įrodinėdamas, kad šalia LSDP nuo pat revoliucijos pradžios aktyviai veikė ir LDP⁸⁵. Be to, socialdemokratų galutinai iš pusiausvyros išmušė atviras J. Gabrio kvietimas visus atvykusius į Suvažiovimą valstiečius organizuoti į LVS. J. Gabrį aktyviai palaikė J. Jasaitis ir M. Sleževičius, įrodinėdami, kad Lietuvos darbininkų klasė silpna ir bet kokie esminiai pertvarkymai tėra galimi radus paramą Lietuvos kai-me⁸⁶. LVS jau buvo pradėta kurti, ir sėkmingas LVS ir OK organizacinis darbas tarp valstiečių kėlė LSDP nerimą. Siekdami atriboti atvykusius į Suvažiovimą valstiečius nuo LVS ir kartu išplėsti savo įtaką jiems (Aukštaitijoje bei Suvalkijoje LSDP turėjo nemažai savo šalininkų), socialdemokratai pradėjo aktyvią partinę propagandą. Jų atstovui V. Kačergiui pareiškus, kad revoliucijos metu „kalba ne demokratai, ne liberalai, o darbininkai“⁸⁷ ir kartu palietus demokratų bei tautinių demokratų interesus, atrodė, kad bus išprovokuotas eilinis LSDP ir tautininkų (ši kartą remiamų LDP) susirėmimas. Tačiau nė viena iš šių grupuočių neįsivėlė į tuščią ginčą, o smūgį priėmė LVS atstovai. J. Jasaitis ir M. Sleževičius gana konstruktyviais pasisakymais nuteikė socialdemokratų rimtesnėms diskusijoms. Galbūt aistras padėjo nuraminti ir tai, kad LVS palaikė socialdemokratų dėl kovos taktikos. Galima daryti prielaidą, kad LSDP buvo apgalvojusi pirmojo posėdžio diskusijos eigą. Pirmieji socialdemokratų pasisakymai (K. Venclauskis, V. Kačergis)⁸⁸ nebuvo diplomatiški, ypač V. Kačergio, tačiau labai aiškiai buvo matyti noras iškelti savo partijos nuopelnus ir atlikti

tautos politinio vadovo vaidmenį. Iš LVS, nors taktikos klausimais ir parėmusios LSDP, gavusi atkirtį, LSDP metė į ataką savo geriausius kalbėtojus (Vl. Sirutavičių, V. Stašinskį ir A. Domaševičių)⁸⁹, nepraleisdami progos duoti pakalbėti dar vienam savo atstovui G. Liutkevičiui. Aktyvi puolamoji taktika buvo palankiausia socialdemokratams, geriausiai įvaldžiusiems tokios politinės kovos būdus. Vis dėlto krikščionims demokratams atvirai išreiškus savo abejones, LSDP kiek sušvelnino kalbų toną. Geriausiai tai atspindėjo paskutinio I posėdžio pranešėjo A. Domaševičiaus kalba: pripažindamas, kad ginkluotos kovos reikia griebtis tik kaip atsako į brutalų carizmo puolimą ir masines represijas, jis vis dėlto siūlė kurti organizuotas kovines pajėgas⁹⁰. Vl. Sirutavičiaus ir A. Domaševičiaus kalbos įdomios dar ir tuo, kad buvo drąsiai pasisakyta už savavališką Lietuvos autonomijos struktūrų kūrimą kol kas atsisakant ginkluotos kovos, bet preventyviai jai ruošiantis. Tai reiškia, kad naujos vietinės valdžios kūrimas priklausys nuo kitų politinių grupuočių pozicijos. Viskas turėjo paaiškėti per II posėdį, svarstant Lietuvos autonomijos klausimą.

⁸⁰L. Gerulis /L. Gira/, „Platesnis aprašymas Pirmojo lietuvių susivažiavimo Vilniuje“, LLTI RS, f. 22-1445, l. 21–24; /L. Gira/, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, op. cit., nr. 274; P. Višinskis, „Didžiojo Vilniaus Seimo užrašai“, op. cit., l. 3–5; Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, Židiny, 1931, nr. 2, p. 151.

⁸¹L. Gerulis /L. Gira/, „Platesnis aprašymas Pirmojo lietuvių susivažiavimo Vilniuje“, LLTI RS, f. 22-1445, l. 24; P. Višinskis, „Didžiojo Vilniaus Seimo užrašai“, op. cit., l. 5.

⁸²L. Gerulis /L. Gira/, *ibidem*, LLTI RS, f. 22-1445, l. 21–24; P. Višinskis, „Didžiojo Vilniaus Seimo užrašai“, op. cit., l. 4–5; J. Kaminskas /St. Kairys/, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Darbas*, 1955, nr. 4, p. 21; St. Kairys, *Tau, Lietuva*, p. 89.

⁸³L. Gerulis /L. Gira/, „Platesnis aprašymas Pirmojo lietuvių susivažiavimo Vilniuje“, LLTI RS, f. 22-1445, l. 18–20; P. Višinskis, „Didžiojo Vilniaus Seimo užrašai“, op. cit., l. 3–4.

⁸⁴L. Gerulis /L. Gira/, „Platesnis aprašymas Pirmojo lietuvių susivažiavimo Vilniuje“, LLTI RS, f. 22-1445, l. 17–18; P. Višinskis, „Didžiojo Vilniaus Seimo užrašai“, op. cit., l. 3.

⁸⁵L. Gerulis /L. Gira/, „Platesnis aprašymas Pirmojo lietuvių susivažiavimo Vilniuje“, LLTI RS, f. 22-1445, l. 18; P. Višinskis, „Didžiojo Vilniaus Seimo užrašai“, op. cit., l. 3.

⁸⁶Žr. 85 išnašą.

⁸⁷Žr. 85 išnašą.

⁸⁸L. Gerulis /L. Gira/, „Platesnis aprašymas Pirmojo lietuvių susivažiavimo Vilniuje“, LLTI RS, f. 22-1445, l. 17; P. Višinskis, „Didžiojo Vilniaus Seimo užrašai“, op. cit., l. 3.

⁸⁹L. Gerulis /L. Gira/, „Platesnis aprašymas Pirmojo lietuvių susivažiavimo Vilniuje“, LLTI RS, f. 22-1445, l. 21–24; P. Višinskis, „Didžiojo Vilniaus Seimo užrašai“, op. cit., l. 4–5.

⁹⁰*ibidem*.

Taigi pirmasis posėdis, neapsiėjęs be konfliktų, vis dėlto nebuvo toks reikšmingas, kaip Suvažiavimo pradžia. Kaip jau minėjome, pakito ir diskusijų objektas – Rusijos bei Lietuvos politinės situacijos aptarimas transformavosi į Lietuvos autonomijos ir kovos prieš carizmą taktikos nagrinėjimą.

Kokių nors bendrų nutarimų I posėdyje nebuvo priimta. Diskusija dėl Lietuvos autonomijos kol kas irgi nebuvo pozityvi. Apsiribota tik bendromis deklaracijomis, kad vienintelė išeitis dabartinėje situacijoje – Lietuvos autonomijos sukūrimas. Faktiškai I posėdis buvo pats chaotiškiausias, nors kaip tik jo metu buvo duotas tonas diskusijoms, kurios vėliau tapo konstruktyvesnės. Nors kovos prieš carizmą taktikos klausimų šiame posėdyje nebuvo numatyta svarstyti, tačiau kaip tik jų nagrinėjimas leido išsiaiškinti politinių grupuočių pozicijas ir tolesnes galimybes siekti kompromiso. Iš esmės politinių grupuočių išsidėstymas nepakito. Radikalų stovykloje tvirtas pozicijas išlaikė LSDP, nors po I posėdžio J. Basanavičiaus, krikščionių demokratų ir LVS dėka ji jau buvo gerokai išvarginta. Kitas dalykas – pasidarė aišku, kad kitoms politinėms grupuotėms teks atsižvelgti į socialdemokratų nuomonę bet kuriuo klausimu. Kitos dvi radikalų grupuotės – LDP bei jos satelitas LVS – kaip ir anksčiau bandė suderinti LSDP ir konservatorių interesus. Matyt, taip tikėtasi sėkmingai užbaigti Suvažiavimo darbą. Išaiškėjo, kad LVS dėl savo radikalumo gali tapti ta grandis, kurios trūko ieškant LDP ir LSDP sąlyčio taškų. Tautiniai demokratai, išnaudodami krikščionių demokratų nepasitenkinimą LSDP propaguojama taktika, kaupė jėgas II posėdžiui.

Pažymėtina, kad vienintelė taktikos priemonė, dėl kurios sutiko visos diskusijoje dalyvavusios politinės grupuotės (LSDP, LVS, krikščionys demokratai, LDP bei tautiniai demokratai), buvo vietinės caro administracijos boikotas. Tiesa, samprotavimai apie boikotą liko gana abstraktūs, tačiau I posėdis apskritai buvo žvalgybinis. Iškilusias problemas ir jų sprendimo būdus tikėtasi detalizuoti vėliau.

Svarbiausia, kad I posėdyje paaikškėjo, jog visos politinės grupuotės pasisako už kardinalias reformas tiek visoje Rusijos imperijoje, tiek Lietuvoje. Šie pertvarkymai buvo siejami su visuomenės demokratėjimo ir Lietuvos politinių tikslų konstitutavimosi tendencijomis.

II posėdis. Lietuvos autonomijos ir taktikos jai iškovoti klausimai.

17 val. prasidėjo II posėdis. Buvo nutarta, kad Lietuvos autonomijos problema bus svarstoma dviem požiūriais: išsiaiškinus pozicijas dėl Lietuvos autonomijos kūrimo principų, pereiti prie taktikos jai iškovoti

aptarimo. Visais požiūriais tai svarbiausias Suvažiavimo posėdis: tiesiogiai buvo gvildenamos valstybės kūrimo problemos, o netiesiogiai paliesti beveik visi kituose posėdžiuose atskirai nagrinėtini klausimai. Po šio posėdžio paaiškėjo visų partijų ar grupuočių politinės, kultūrinės, iš dalies ir socialinės-ekonominės koncepcijos ar jų užuomazgos. Aišku, daugiau ar mažiau jos buvo žinomos, tačiau tiesioginė diskusija jas suaktualino, išryškino stipriausias ir silpnąsias puses, leido pajusti ne tik koncepcijų, bet ir jas parengusių partijų tikrąjį pajėgumą. Pradėjo ryškėti būsimumų Suvažiavimo nutarimų matmenys.

II posėdyje politinės grupuotės savo pozicijas išdėstė gana nuosekliai, ir autonomijos klausimo svarstymas įgavo referatyvų poleminių, o ne atviros konfrontacijos pobūdį.

Priešingai negu I posėdyje, dabar iniciatyvą perėmė LDP. Tam buvo gana palankios sąlygos, nes pirmininkavo jų atstovas A. Smetona. Be to, LDP rėmė tautinių demokratų nuosaikusias sparnas, vadovaujamas J. Basanavičiaus. LDP atstovai kalbėjo 9 kartus (A. Smetona – 4, A. Bulota – 3, P. Višinskis – 2, visi trys minėtieji, taip pat ir kiti LDP nariai aktyviai dalyvavo polemikoje), tautiniai demokratai – 2 (K. Samajuskas ir J. Basanavičius). Kaip ir anksčiau, aktyviai reikšėsi LSDP, kurios atstovai pasakė 7 kalbas (4 – St. Kairys, po 1 – Vl. Sirutavičius, A. Birinčikas ir M. Baltūsis), krikščionys demokratai – 5 (Pr. Būčys – 3, V. Aleksandravičius – 2) ir LVS – 4 (M. Sleževičius, J. Jasaitis, E. Galvanuskas, J. Gabrys-Paršaitis). 5 kalbas pasakė ūkininkai – [?] Sargelis, P. Zikus, jau minėtas socialdemokratas M. Baltūsis ir 2 nenustatyti asmenys, iš kurių vienas buvo lenkiškai kalbantis valstietis iš Vilniaus gubernijos. Pasisakė ir Bundo atstovas, kalbėjęs lietuviškai⁹¹.

II posėdžio pradžioje dar buvo tęsiama nekonstruktyvi diskusija apie politinę situaciją Rusijoje ir Lietuvoje. Net A. Smetona, pradėjęs pirmininkauti posėdžiui, nesugebėjo užkirsti kelio šiai bevaisei polemikai⁹². Tiesa, kitas LDP narys A. Bulota, matyt, tikėdamasis delegatų valstiečių

⁹¹/L. Gira/, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, op. cit., nr. 275; P. Višinskis, „Didžiojo Vilniaus Seimo užrašai“, op. cit., l. 6–8; L. Gira, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Lietuvos aidas*, 1917.X.23, nr. 19; S-lius /J. Basanavičius/, *Iš Didžiojo Vilniaus Seimo istorijos*, p. 13–15; Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Židinys*, 1931, nr. 2, p. 151–154; B-ka M. /M. Biržiška/, „Didysis Vilniaus Seimas“, op. cit., p. 699; St. Kairys, *Tau, Lietuva*, p. 89–90; J. Gabrys /J. Gabrys-Paršaitis/, „Didysis Vilniaus Seimas ir jo reikšmė Lietuvai“, op. cit., 1937, nr. 3, p. 57.

⁹²/L. Gira/, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, op. cit., nr. 275; Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Židinys*, 1931, nr. 2, p. 151.

paramos, pakvietė kuo daugiau kaimo žmonių pasisakyti apie politinę padėtį Lietuvoje⁹³. Tačiau taip pakreipti diskusijos nepavyko – pasipriešino socialdemokratai. Apskritai posėdžio pradžioje LSDP padarė ne visai apgalvotą žingsnį. Matyt, apgaulingai pajutę, kad iniciatyva yra jų rankose, socialdemokratai suformulavo rezoliuciją taktikos klausimu, kurią St. Kairys pateikė balsuoti⁹⁴. Joje buvo teigiama, kad svarbiausias visų priešas yra dabartinė caro valdžia. Todėl, kilus revoliucijai, visi privalo „ton kovon rengtis su kitomis tautomis“, nes „tik kova prives prie ko nors“⁹⁵. Kaip matome, socialdemokratai, net nepradėjęs aiškintis principinių nuostatų dėl Lietuvos autonomijos, bandė patvirtinti rezoliuciją taktikos klausimu. Nors kaip tik panašios formuluotės buvo vėliau užfiksuotos Suvažiavimo nutarimuose, tačiau II posėdžio pradžioje ši socialdemokratų akcija sukėlė didžiulį pasipiktinimą. Kaip ir I posėdžio metu, puolimą prieš LSDP pradėjo krikščionys demokratai. Kun. V. Aleksandravičius pareikalavo, kad oratoriai neaiškintų savo partinių programų, o nurodytų, ką „žmonėms praktiškai veikti, kovojant dėl savo teisių“⁹⁶. Aišku, tai buvo partinis ginčas, nes kun. V. Aleksandravičiaus pasiūlymai buvo dar nekonkretesni negu St. Kairio. Be kita ko, St. Kairys, kalbėdamas toliau, apibūdino taktikos priemones Lietuvos autonomijai iškovoti, atskirdamas visuotinę politinę streiką nuo griežčiausios priemonės – ginkluotos kovos, kuriai esą taip pat reikia planingai ruoštis⁹⁷.

Vis dėlto St. Kairio rezoliucija buvo pateikta balsuoti, tačiau netikėtai kilus triukšmui, teko to atsisakyti⁹⁸. Mat lietuviškai nesuprantantys Suvažiavimo dalyviai paprašė pirmininkaujancio A. Smetonos papasakoti apie vykstančio ginčo esmę ir apskritai pateikti visų pasiūlymų santraukas lenkų kalba⁹⁹. Tam ryžtingai pasipriešino tautinių demokratų „dešinysis“ sparnas – kun. St. Stakelė, kun. J. Ambraziejus, J. J. Bulota, J. Gediminas-Beržanskis-Klausutis ir kt.¹⁰⁰. Socialdemokratams net nęgalvojant nusileisti, kilo smarkūs debatai, kuriuos LDP ir Suvažiavimo prezidiumo pastangomis pavyko numalšinti. Prezidiumas, LSDP, LDP, dalis krikščionių demokratų, taip pat nuosaikieji tautininkai pasisakė už vertimus į lenkų kalbą¹⁰¹.

Toliau posėdis vyko konstruktyviai. Čia didžiulį vaidmenį suvaidino LDP vadovai A. Bulota, P. Višinskis, A. Smetona, F. Bortkevičienė ir kiti, nuolat vedę derybas su LSDP (dažniausiai – su jos faktiniu lyderiu – A. Domaševičiumi)¹⁰², kad jos atstovai vėl nesumanytų imtis radikalių įtikinėjimo metodų, t. y. švilpimo, trypimo kojomis, mojavimo kėdėmis aplink galvą ir pan.*¹⁰³. Teisybės dėlei reikia pasakyti, kad audringu re-

agavimu neatsiliko ir tautininkai, kuriuos jau malšino jų vadovai – J. Basanavičius, Petras ir Antanas Vileišiai.

Dar vienas dalykas – šis posėdis buvo svarbiausias užkertant kelią dažnai įsiviešpataujančiam chaosui. Nutarta iš scenos pašalinti Suvažiavimo sekretoriatą ir neleisti po ją vaikščioti kam panorėjus. Scenoje liko tik prezidiumas, o visi, norintys į jį kreiptis, turėjo tai atlikti per sekretoriatą¹⁰⁴.

Po trumpos pertraukos tautinių demokratų atstovas K. Samajauskas iš karto pateikė du pasiūlymus: 1) negaištant pereiti prie Lietuvos autonomijos klausimo nagrinėjimo, 2) leisti kalbėti nuo kiekvienos politinės grupuotės 2 žmonėms¹⁰⁵. Prezidiumas tam pritarė – nutarta leisti kalbėti po 2 atstovus nuo LDP, LSDP, krikščionių demokratų ir

⁹³ P. Višinskis, „Didžiojo Vilniaus Seimo užrašai“, op. cit., l. 6; Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Židinys*, 1931, nr. 2, p. 151.

⁹⁴ L. Gira/, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, op. cit., nr. 275; Idem, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Lietuvos aidas*, 1917.X.23, nr. 19; Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Židinys*, 1931, nr. 2, p. 151.

⁹⁵ L. Gira/, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, op. cit., nr. 275.

⁹⁶ Ibidem; Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Židinys*, 1931, nr. 2, p. 151.

⁹⁷ P. Višinskis, „Didžiojo Vilniaus Seimo užrašai“, op. cit., l. 6.

⁹⁸ Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Židinys*, 1931, nr. 2, p. 151.

⁹⁹ L. Gira/, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, op. cit., nr. 275; B-ka M. /M. Biržiška/, „Didysis Vilniaus Seimas“, op. cit., p. 699.

¹⁰⁰ M. Römer, *Litwa*, s. 389; L. Gira, „Didysis Vilniaus Seimas“, op. cit., nr. 19; A. Rucevičius, „Prieš 20 metų (Vilniaus seimą atsiminus)“, op. cit.; Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Židinys*, 1931, nr. 2, p. 152.

¹⁰¹ P. Višinskis, „Didžiojo Vilniaus Seimo užrašai“, op. cit., l. 6; M. Römer, *Litwa*, s. 389; L. Gira, „Didysis Vilniaus Seimas“, op. cit., nr. 19; St. Kairys, *Tau, Lietuva*, p. 90.

¹⁰² L. Gira, „Didysis Vilniaus Seimas“, op. cit., nr. 19; J. Gudas, „1905 metai Alsėdžių padangėj“, op. cit.; St. Kairys, *Tau, Lietuva*, p. 93; E. Motieka, „P. Višinskis Didžiajame Vilniaus seime“, op. cit., p. 7–9.

*Pasak Pr. Būčio, diskusijų įkarštyje socialdemokratas Kačergis iš Pilviškių kunigus pavadino pilvūzais. Pr. Būčiui pasiūlius pasimatuoti pilvus, išaiškėjo, kad Kačergio pilvas didesnis („jo pilvo periferijos būta didesnės už manąją“) (Pr. Būčys, „Ši tą prisimenant iš Didžiojo Vilniaus Seimo“, *Tėvynės sargas*, 1948, nr. 4, p. 255). Būdingas socialdemokratams raminusio A. Smetonos pasakymas: „Socialdemokratams – /pritildykit/ savo kromelį“ (žr. P. Višinskis, „Vilniaus seimo užrašai“, op. cit., l. 8).

¹⁰³ A. Rucevičius, „Prieš 20 metų (Vilniaus seimą atsiminus)“, op. cit.

¹⁰⁴ L. Gira, „Didysis Vilniaus Seimas“, op. cit., nr. 19.

¹⁰⁵ Ibidem; Idem, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, op. cit., nr. 275; J. Gabrys, „Didysis Vilniaus Seimas ir jo reikšmė Lietuvai“, op. cit., 1937, nr. 3, p. 57.

nepartinių. Atitinkamai po 2 atstovus turėjo pasisakyti ir apie taktiką autonomijai iškovoti¹⁰⁶.

Toks paskirstymas dar kartą rodo, kad LVS kol kas buvo laikoma LDP satelitu (jos Steigiamasis suvažiavimas turėjo įvykti tik rytojaus dieną), o tautiniai demokratai laikinai tenkinosi nepartinių statusu.

Jau pats faktas, kad buvo nutarta svarstyti Lietuvos autonomijos, kaip žemesnio lygio Lietuvos valstybingumo formos, klausimą, liudija lietuvių politinių partijų nuosaikumą. Tačiau gali iškilti klausimas: ar tai politinio momento supratimas ir įvertinimas, ar paprasčiausia baimė Suvažiavimo pradžioje tiesiogiai formuluoti didesnius reikalavimus žinant, kad posėdžiuose dalyvauja caro agentai.

Pirmiausia reikėtų pažymėti, jog po spalio 17(30) d. manifesto pasirodymo radikalūs LSDP ir LDP kvietimai kovoti už nepriklausomą Lietuvą¹⁰⁷ užleido vietą blaivesniems politiniams lozungams. Reikalauta Lietuvos politinės autonomijos su seimu Vilniuje, tačiau pereita nuo pasyvaus prie aktyvaus boikoto politikos, kuris didžiausią mastą įgavo prieš pat Lietuvių suvažiavimą. Kitas dalykas – LSDP bei LDP nebuvo Suvažiavimo iniciatorės ir, kaip jau minėta, nespėjo paruošti detalių politinių programų. Neužmirškime, kad net Suvažiavimo organizatoriai – tautiniai demokratai – nesitikėjo tokio didžiulio Suvažiavimo masto. LDP ir LSDP galvojo, kad tai bus eilinis lietuvių politinių partijų pasitarimas, kokių nuo 1905 m. pradžios buvo ne vienas. Jau Suvažiavimo išvakarėse teko pakeisti tokią nuomonę. Apie tai liudija konstruktyvi LSDP parengta Suvažiavimo programa ir aktyvus LDP vadovų įsijungimas į Suvažiavimo organizavimą. II posėdis vyko pirmosios Suvažiavimo dienos antroje pusėje. LDP ir LSDP jau buvo visiškai atsipeikėję nuo pirmojo išpūdžio, kurį sukėlė grandiozinis Suvažiavimo mastas. Ir nors vieta Lietuvių suvažiavimui kiekvienos iš šių partijų artimiausiuose planuose nebuvo numatyta, pati jo eiga privertė ne tik LDP ir LSDP, bet ir kitas lietuvių politines gruputes išdėstyti savo pozicijas apie Lietuvos konstitutavimosi galimybes ir paties Suvažiavimo reikšmę šiame procese. Svarbiausios Lietuvos valstybingumo atkūrimo strateginės kryptys aiškėja būtent iš mums žinomos Suvažiavimo II posėdžio medžiagos. Tiesa, situacija buvo šiek tiek paradoksali: labiausiai subrendę politinės partijos – LSDP ir LDP – laikėsi nuošaliau (ypač LSDP) nuo Suvažiavimo organizavimo, nors visa 1905 m. revoliucijos Lietuvoje raida ir Lietuvos bei visos Rusijos politinė situacija tiesiog diktavo, kad būtina sušaukti tokį Suvažiavimą ar panašų į jį politinį forumą. Suvažiavimą organizavo tautinių demokratų politinė grupuotė,

nespėjusi išiforminti kaip politinė partija. Labiausiai ją palaikė LVS, kurios organizavimosi sėkmė, kaip ir tautinių demokratų, priklausė nuo Lietuvių suvažiavimo sėkmės. Taigi tautiniams demokratams ir LVS Suvažiavimas buvo galimybė įvertinti save kaip politinę jėgą ir numatyti jos raidos tendencijas. Reikėtų pridurti, kad tautiniai demokratai dar pretendavo į tautinio judėjimo koordinatoriaus vaidmenį¹⁰⁸ (taip buvo suderinti partiniai ir visuomeniniai interesai).

Po paminėto K. Samajausko pasisakymo pirmasis apie Lietuvos autonomiją kalbėjo A. Bulota. Suvažiavimo sekretorius Pr. Klimaitis taip apibūdino A. Bulotos kalbą: „Rimčiausią kalbą dėl autonomijos pasakė Andrius Bulota. Be kita ko, jis priminė Suvažiavimui, kad, žinoma, autonomija yra tik pereinamasis etapas prie visiškos nepriklausomybės, bet įspėjo nutarimuose nepriklausomybės neminėti, kadangi už tai grėstų didelės baudmės visiems dalyviams. Čia jis suminėjo net tuos baudžiamuosius straipsnius, kurie galėjo būti taikomi“¹⁰⁹. Galima būtų svarstyti, ar tai, kad pirmasis apie Lietuvos autonomiją plačiau pasisakė A. Bulota, buvo atsitiktinis, ar dėsningas dalykas, tačiau aišku viena – ši kalba davė toną diskusijoms. A. Bulota tarsi apibrėžė galimų reikalavimų ribas. LSDP ir LDP išpopuliarintą Lietuvos nepriklausomybės lozungą apibūdinęs kaip reikalavimą maksimum ir šioje politinėje situacijoje neįgyvendinamą, A. Bulota tiesiogiai nurodė, kad numatomi aptarti Lietuvos autonomijos kūrimo principai kartu yra ir nepriklausomos Lietuvos valstybės kūrimo principai. Suvažiavimo stenogramose nerandame duomenų, kad kas būtų A. Bulotai prieštaravęs. Tolesnė diskusijų eiga tai paliudija. Tiesa, posėdžio metu buvo pasiūlyta tuojau paskelbti nepriklausomybę, tačiau šis reikalavimas nesulaukė pritarimo¹¹⁰. Taip pat buvo siūloma pasiskelbti Lietuvos Steigiamuoju

¹⁰⁶L. Gira, „Didysis Vilniaus Seimas“, op. cit., nr. 19; Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Židinys*, 1931, nr. 2, p. 153.

¹⁰⁷Naujas Darbininkas /?/, „Mes ir legališkoji spauda“, *Varpas*, 1905, nr. 4/5, p. 43; /?/, „Iš literatūros ir gyvenimo“, *Varpas*, 1905, nr. 4/5, p. 47; Filius Vitae /J. Šepety/, „Nepriklausomos Lietuvos klausimas“, *Draugas*, 1905, nr. 3, p. 103–105; /?/, „Draugo“ redakcija. Dėl ko mes atsiskyrėme“, *Draugas*, 1905, nr. 3, p. 102; /?/, Mūsų programos tautiškasis klausimas, *Kova*, 1905. XII. 29, nr. 33, p. 260 ir kt. veik.

¹⁰⁸R. Miknys, E. Motieka, TLDP, p. 101–102.

¹⁰⁹Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Židinys*, 1931, nr. 2, p. 153.

¹¹⁰L. Gerulis /L. Gira/, „Platesnis aprašymas Pirmojo lietuvių susivažiavimo Vilniuje“, LLTI RS, f. 22-1445, l. 7–8.

susirinkimu*¹¹¹. Tačiau Lietuvos Steigiamojo seimo (ar susirinkimo) reikalavimas dar nereiškę nepriklausomos Lietuvos proklamavimo. LSDP ir LDP tai suprato kaip valstybinės kūrybos aktą, lietuvių tautos suverenių teisių konstitutavimosi pradžią. Netgi šių abiejų politinių partijų viduje vyko ginčų dėl Lietuvos Steigiamojo seimo vietos valstybingumo atkūrimo procese: pagal įvairius projektus Steigiamasis seimas galėjo būti šaukiamas nuvertus caro valdžią, po Rusijos Steigiamojo susirinkimo sušaukimo ir veikti kaip autonominės Lietuvos Steigiamasis seimas; jis galėjo būti kuriamas savavališkai (arba įstatymiškai, po demokratinių teisių ir laisvių deklaravimo), tačiau kaip laikinas Lietuvos autonomijos aukščiausias valstybinės valdžios organas, kuris vėliau nustatys santykius su Rusijos centrine valdžia; trečiasis variantas – Lietuvos Steigiamasis seimas kuriasi kaip suverenių lietuvių tautos teisių reiškęjas ir, būdamas valstybės subjektu, realizuoja tautos suverenitetą iki Lietuvos seimo sušaukimo. Šiuo, trečiuoju, atveju Lietuvos Steigiamasis seimas gali nuspręsti dalį suverenių teisių perleisti kartu su kaimyninėmis šalimis kuriamai federacinei valstybei¹¹². Reikėtų pažymėti, kad visi šie projektai parengti iki spalio 17(30) d. manifesto ir buvo siejami su demokratiniiais pertvarkymais Rusijoje. Tačiau situacija po spalio 17(30) d. manifesto paskelbimo parodė, kad demokratinės laisvės ir teisės kurį laiką gali koegzistuoti su kiek apribotu caro režimu. LSDP ir LDP vietoj anksčiau planuoto autonominių valdžios struktūrų kūrimo įstatyminiu pagrindu dar iki Suvažiavimo perėjo nuo pasyvaus prie aktyvaus boikoto politikos ir pradėjo vietinės valdžios pertvarkymo akciją. Todėl pasiūlymas Lietuvių suvažiavimui apsiskelbti Lietuvos Steigiamuoju seimu būtų buvusi logiška vietinių valdžios struktūrų pertvarkymo tąsa.

Kitas dalykas, kad rinkimų į Lietuvių suvažiavimą principai, kaip jau minėta, neatitiko demokratiniu būdu renkamos valstybinės valdžios organizavimo principų. Tačiau Rytų ir Vidurio Europos valstybių kūrimosi Pirmojo pasaulinio karo pabaigoje pavyzdžiai rodo, kad dažnai šalies suverenu pasiskelbdavo dar mažesnius įgaliojimus turinčios institucijos (tiesa, dažniausiai jos turėdavo didesnes būsimo tarptautinio pripažinimo garantijas.) Todėl labiau tikėtina prielaida, jog Lietuvių suvažiavimą Vilniuje paskelbti Lietuvos Steigiamuoju seimu sutrukdė ne tiek per menki jos, kaip lietuvių tautos atstovybės, įgaliojimai, kiek nepasiruošimas apsvarstyti konkrečias eventualias tokios deklaracijos pasekmes. Ne vieno lietuvių politinio veikėjo galvoje ruseno mintis, kad tai galės atlikti kitas suvažiavimas¹¹³. Juk ne veltui Lietuvių suva-

žiavimas Vilniuje buvo vadinamas *pirmuoju*. Be to, nereikia užmiršti, kad demokratiniai pertvarkymai Rusijoje po spalio 17(30) d. manifesto įstrigo, ir lietuvių politiniai veikėjai laukė, į kurią pusę – carizmo ar Rusijos buržuazijos – pakryps pergalės svarstyklės.

Nagrinėjant II posėdžio pasisakymus, gali susidaryti įspūdis, kad didelių problemų nebuvo. Visos politinės partijos ir grupuotės sutarė dėl Lietuvos politinės autonomijos reikalavimo bei Lietuvos etnografinių ribų, kurios faktiškai turėjo atitikti projektuojamos Lietuvos autonomijos ribas¹¹⁴. Buvo vieningai pritarta Suvalkų gubernijos lietuvių¹¹⁵ (žr. p. 193–195, taip pat priedą Nr. 7), Čipėnų valsčiaus valstiečių¹¹⁶ (žr. p. 196) ir Odesos lietuvių bei latvių nutarimams¹¹⁷ (žr. p. 158, taip pat priedą Nr. 3). Tiksliai įvyko konfliktas tarp socialdemokratų ir krikščionių demokratų dėl taktikos autonomijai iškovoti. Taip vėliau teigė ir kai kurie aktyvūs Suvažiavimo dalyviai¹¹⁸. Tačiau atidžiau panagrinęję, pamatysime – jau Suvažiavimo metu brendo konfliktas

*Cituojuame L.Giros formuluotę: „/.../ vienas rimtas lietuvis per patį Suvažiavimo posėdžių karštį norėjęs paduoti susirinkimui sumanymą nelaukiant nieko tuojaus apšaukti save Steigiamuoju Lietuvos susirinkimu“ (žr. L.Gira, „Pirmojo lietuvių tautos atstovų susirinkimo reikalai, LLTI RS, f. 22-1445, l. 2).

¹¹¹L. Gira, „Pirmojo lietuvių tautos atstovų susivažiavimo reikalai“, LLTI RS, f. 22-1445, l. 2.

¹¹²/A. Janulaitis/, „Įsteigiamasis Rusijos seimas ir Lietuvos seimas“, *Darbininkų balsas*, 1905, nr. 4, p. 105–109; „Lietuvos Socialdemokratų Partijos Manifestas“, *Kova*, 1905. X. 6, nr. 21, p. 161–163; /?/, „Mūsų reikalavimai“, *Ūkininkas*, 1905, nr. 6, p. 147–148; /?/, „Keli žodžiai apie Lietuvos Socialdemokratų Partijos Manifestą“, *Varpas*, 1905, nr. 9/10, p. 93–94; „Išvien į kovą (LDP atsišaukimas)“, *Ūkininkas*, 1905, nr. 7, p. 169–170.

¹¹³P. Višinskis, „Pirmutinis Didysis Lietuvių Susivažiavimas Vilniuje“, op. cit., p. 6; E. Motieka, „Nuo Lietuvių susivažiavimo Vilniuje...“, p. 280–284.

¹¹⁴P. Višinskis, „Didžiojo Vilniaus Seimo užrašai“, op. cit., l. 6–8; L. Gira, „Didysis Vilniaus Seimas“, op. cit., nr. 19; Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Židinys*, 1931, nr. 2, p. 153–154; J. Gabrys, „Didysis Vilniaus Seimas ir jo reikšmė Lietuvai“, op. cit., 1937, nr. 3, p. 57; S-lius J. J. Basanavičius/, *Iš Didžiojo Vilniaus Seimo istorijos*, p. 13–15.

¹¹⁵/L. Gira/, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, op. cit., nr. 274; Idem, „Didysis Vilniaus Seimas“, op. cit., nr. 19; Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Židinys*, 1931, nr. 2, p. 153 ir kt. veik.

¹¹⁶/L. Gira/, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, op. cit., nr. 275; P. Višinskis, „Didžiojo Vilniaus Seimo užrašai“, op. cit., l. 8; J. Gabrys, „Didysis Vilniaus Seimas ir jo reikšmė Lietuvai“, op. cit., 1937, nr. 3, p. 57 ir kt. veik.

¹¹⁷/L. Gira/, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, op. cit., nr. 275; P. Višinskis, „Didžiojo Vilniaus Seimo užrašai“, op. cit., l. 7 ir kt. veik.

¹¹⁸J. Gabrys, „Didysis Vilniaus Seimas ir jo reikšmė Lietuvai“, op. cit., 1937, nr. 3, p. 57; St. Kairys, *Tau, Lietuva*, p. 89–90 ir kt. veik.

dėl Lietuvos valstybingumo atkūrimo principų. Tai neliko nepastebėta kitų Suvažiavimo dalyvių. Praslinkus 30 metų po Lietuvių suvažiavimo, M. Biržiška rašė: „Kalbos daugiausia buvo skiriamos autonomijos su Vilniaus seimu reikalui, tik dėl jos išgavimo būdų nuomonės skyrėsi: soc. dem. ir dalis dem. reikalavo griežtos revoliucinės, net ginkluotos kovos, krikščionys demokratai – nekrūvinosios kovos; be to soc. dem. autonomiją keliant ligi nepriklausomybės ir jos teritorijos nustatymo pakraščiams laisvo noro į ją dėtis, kiti daugiau autonomijos reikalavimą rėmė **etnografijos (etniniu, tautiniu)** pagrindu“¹¹⁹ (išryškinta – E. M.).

Susitikti su M. Biržiškos teiginiais galima tik iš dalies, nes jie gana vienpusiški ir fragmentiški: šiuo atveju, kalbant apie nepriklausomybės reikalavimą, prie LSDP drąsiai galima prijungti ir LDP, o autonomijos remiantis etnografiniu pagrindu Suvažiavime reikalavo visos partijos ir grupuotės. Kitas dalykas, kad Suvažiavime socialdemokratai šio etnografinio principo neabsolūtino, o kaip ir LDP, jį suprato kūrybiškai ir tiksliai nenubrėžė etnografinių ribų.

J. Tumas taip pat nurodo, kad Suvažiavime susiklostė dvi kryptys. Viena iš jų reikalavo Lietuvos autonomijos (tautininkai, krikščionys demokratai ir demokratai), o kita (socialdemokratai) – tuojau kelti revoliuciją¹²⁰. Iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti, kad J. Tumas painioja Lietuvos valstybingumo atkūrimo formas su kovos taktika valstybingumui iškovoti. Bet nesunku pastebėti, jog J. Tumas paprasčiausiai ne visai tiksliai išsireiškė, ir jo teiginiai iš esmės neprieštarauja M. Biržiškos požiūriui.

Taigi kyla klausimas, ar šie teiginiai apie skirtingus valstybinės kūrybos principus yra pakankamai pagrįsti, ar galima kai ką pakoreguoti?

Jei paseksime LSDP programinius teiginius iki 1905 m. lapkričio mėn. ir palyginsime juos su Suvažiavime išdėstyta pozicija, pamatysime šiuokius tokius skirtumus. Tačiau tai nėra esminiai, o tik kovos taktikos skirtumai. Kaip minėta, LSDP parengtoje Suvažiavime programoje „Lietuvos autonomijos“ formulotės neaptinkame. Lietuvos autonomiją socialdemokratai retai minėjo ir II posėdžio metu. Bet nėra jokio pagrindo tvirtinti, kad tai liudytų tiesioginę tuometinę LSDP priklausomybę nuo Rusijos revoliucinio judėjimo. Suvažiavimo metu LSDP Lietuvos politinės autonomijos reikalavimą irgi suprato kaip reikalavimų minimumą. Tačiau reikalavimų maksimumą – Lietuvos nepriklausomybės siekį – socialdemokratai interpretavo visiškai kitame istoriniame kontekste, negu, pavyzdžiui, LDP. Gausybė LSDP deklaracijų* ir ban-

dymai jas realizuoti leidžia neabejoti, kad Lietuvos nepriklausomybės idėja 1905 m. užėmė vieną svarbiausių vietų LSDP programinėse nuostatose ir *tiesiogiai* nebuvo subordinuota Rusijos socialistinių ar buržuazinių partijų geopolitiniams interesams. Beje, tai įrodo ne tik gana abstraktūs Lietuvos nepriklausomybės reikalavimai, bet ir konkretūs bandymai nubrėžti lietuvių (ir Lietuvos) politinių siekių konstitutavimosi perspektyvą.

Dar 1905 m. sausio mėn. buvo suformuluoti keli taktiniai variantai, kurie revoliucijos metu būtų leidę LSDP koreguoti savo reikalavimus priklausomai nuo politinių aplinkybių: „/.../ atsikratyti maskolių visai, ar pasilikti sąryšyje su jais, ar visai nesiskirti ir būti kaip viename kūne. Geistinas atsiskyrimas nuo Rusijos susidėjus su kaimyninėmis tautomis. Mūsų ir jų atstovai, jeigu bus sušauktas visuotinis seimas Rusijoj, turi pasirūpinti ir stengtis įgyti atsiskyrimą, jei nepavyks – kuo plačiausią autonomiją“¹²¹. Lietuvių suvažiavimo metu LSDP objektyviai buvo priversta pasirinkti antrąjį variantą, t. y. reikalauti Lietuvos valstybingumo Rusijos imperijos sudėtyje.

Tačiau Lietuvos nepriklausomybė socialdemokratams jokia būdu nebuvo galutinis tikslas. Pirmiausia bijota tiek RSDDP, tiek ir Rusijos buržuazinių partijų šovinizmo. Beje, įsijungimas į RSDDP struktūrą net autonominiams pagrindais būtų sužlugdęs LSDP, kaip lietuvių politinės struktūros sudėtinę dalį, bei pakirtęs jos prestižą lenkiškai kalbančioje Lietuvos ir Baltarusijos visuomenėje. Jau M. Römeris buvo pažymėjęs, kad LSDP savo federalistines (kartu ir Lietuvos valstybingumo – E. M.)

¹¹⁹B-ka M. /M. Biržiška/, „Didysis Vilniaus Seimas“, op. cit., p. 699.

¹²⁰Didžiojo Vilniaus Seimo paminėjimas „Aušros“ gimnazijoje, *Lietuva*, 1925.XII.9, nr. 277.
*Pvz.: „/.../Vienok, koks nebūtų Lietuvos likimas, reikalinga įgyti demokratiškoji konstitucija, t. y. ar Lietuva bus nepriklausoma, ar turės autonomiją (saurėdystę) /.../“. (Demokratiška konstitucija, *Darbininkų balsas*, 1905, nr. 1, p. 6, 7. T.p. žr. „Šis tas apie Lenkų Socialistų Partiją“, *Darbininkų balsas*, 1905, nr. 6, p. 176; Žinios iš Lietuvos, Sasnava, *Darbininkų balsas*, 1905, nr. 7, p. 225; Žinios iš Lietuvos, Igliauka, *Darbininkų balsas*, 1905, nr. 8, p. 253 ir kt. Taip pat galima nurodyti nemažai atvejų, kai, vartojant terminą *savarankiška Lietuvos respublika*, galima jį prilyginti nepriklausomos Lietuvos reikalavimui, nes, siekiant įtvirtinti lietuvių tautos suverenias teises, suteikiamas prioritetas eventualiems federacijos kūrimo su kaimyniniais kraštais planams. (žr. Lietuvos Socialdemokratų partijos manifestas), *Kova*, 1905.XI.6, nr. 21, p. 160–161; Lietuvos inteligencija (LSDP CK atsišaukimas), *Kova*, 1905.VIII.4, nr. 12, p. 90; Į kovą už Vilniaus Seimą (LSDP CK atsišaukimas), *Kova*, 1905.IX.1, nr. 16, p. 123 ir kt.

¹²¹/A. Janulaitis/, „Demokratiška konstitucija“, *Darbininkų balsas*, 1905, nr. 1, p. 6–7.

idėjas grindė ne Lietuvos vystymosi poreikiais, o negatyvia nuostata, besipriešinančia rusiškojo centralizmo tendencijoms*¹²². Todėl šios LSDP pozicijos logiška tąša – Lietuvos nepriklausomybė pripažįstama tikrai tam, kad Lietuva jau kaip atskiras, savarankiškas politinis vienetas galėtų jungtis į federaciją su kaimyniniais kraštais ir taip apribotų rusiškojo imperializmo pavojų.

Kad svarbiausias LSDP tikslas – socialistinės visuomenės Lietuvoje sukūrimas, o ne Lietuvos nepriklausomybė, liudija ne vienas programinis dokumentas bei straipsnis 1905 m.¹²³ ir ankstesnio laikotarpio spaudoje¹²⁴. Čia Lietuva suprantama ne kaip „apibrėžta ir nekintanti vertybė, o tam tikro ekonominio išsivystymo lygio regionas su savo kultūrine-istorine specifika“¹²⁵. O pateisinti negatyvią savo politinių siekių motyvaciją nebuvo sunku. Kultūrinė istorinė Lietuvos specifika, skirtingas Lietuvos ir Rusijos ekonominis, socialinis, kultūrinis išsivystymas buvo neginčytinas dalykas. Būtent tuo ir rėmėsi LSDP, norėdama sudaryti sąlygas Lietuvos valstybingumui įtvirtinti. Buvo netgi akcentuojama nuostata, jog laikinas atsiskyrimas nuo Rusijos proletariato nėra proletariato gretų ardymas, o atvirkščiai – proletariato vienybės palaikymas¹²⁶. O svarbiausias dabartinis tikslas – kova prieš savus kapitalistus**, kuriuos įveikę „susidėsime lengvai, be baimės pavojaus ir su kitomis tautomis, kur bus lygus padėjimas, nebežiūrėdami į tautybę. Skirsimės tik tol, kol kiti galės mus spausti, o tam pavojui išnykus, įvykus socializmui, ir visos sienos pranyks“¹²⁷.

Taigi Lietuvos nepriklausomybės ir valstybingumo idėjos tiesiogiai pajungiamos socializmo idėjai. Šios principinės LSDP nuostatos per 1905 m. nekinta. Suvažiavimo II posėdžio metu galutinai pripažinus, kad šiuo politiniu momentu Lietuvos politinės autonomijos reikalavimas yra realus, LSDP svarbiausią dėmesį skyrė partinei propagandai ir eventualios ginkluotos kovos lozungams įtvirtinti¹²⁸. Tai sunkiai sekėsi. Todėl socialdemokratai turėjo akcentuoti būtinumą vienyti kovai prieš carizmą su kitomis Lietuvos tautomis bei kaimyniniais kraštais¹²⁹, nes tai neprieštaravo jos programinėms nuostatoms, kaip ir reikalavimas etnografinių pakraščių gyventojams (turėta galvoje Vilniaus ir Gardino gubernijas) patiems apsispręsti – ar priklausyti Lietuvos politinei-teritorinei autonomijai¹³⁰. Aišku, tai buvo ne tik laisvos apsisprendimo teisės pripažinimas. LSDP įtaka toliau Vilniaus ir Gardino gubernijų nesiekė.

Kitai Lietuvos valstybės atkūrimo koncepcijai atstovavo tautiniai demokratai ir krikščionys demokratai, nors tarp jų irgi buvo esminių

skirtumų. Nuosaikios jų kovos taktikos prieš carizmą principas tiesiogiai susijęs su šia koncepcija. Nors tautininkai II posėdžio metu ir pripažino caro valdžią „pikčiausiu priešu“ (J. Basanavičius)¹³¹, tai nereiškė pačių tautinių demokratų sutikimo imtis griežčiausių priemonių. Iš esmės jų interesus, kaip ir krikščionių demokratų, atitiko caro valdžios boikoto politika. Lietuvos autonomijos sukūrimą ir tautininkai, ir krikščionys demokratai suprato kaip carizmo, arba, jį nuvertus, Rusijos valdančiųjų sluoksnių, nuolaidą. Tautiniai demokratai Lietuvos autonomiją suvokė kaip veiksnį, kuris šiuo politiniu momentu gali patenkinti maksimalius lietuvių tautos kultūrinius ir minimalius politinius poreikius. Objektiviais (moksliniais) kriterijais nustačius lietuvių etnografines ribas, buvo siekiama sukurti teritorinę erdvę. Suvažiavimo laikotarpiu apie Lietuvos nepriklausomybę užsimenama tik miglotai (J. Basanavičiaus kalba pradedant Suvažiavimą, Tautiškosios lietuvių demokratų partijos manifestas)¹³². Svarbiausia tautininkų nuostata – laipsniškas tautos kultūrinių ir politinių galių stiprinimas. Ši valstybinės kūrybos perspektyva fundamentaliai pagrindžiama. Tautiniai demokratai tautą traktuoja kaip subjektą ir kartu nubrėžia jos vartimo valstybės subjektu perspektyvą.

*Galima tik prognozuoti, kokia būtų LSDP pozicija dėl Lietuvos valstybingumo, jei Rusijos darbininkų ir socialistiniame judėjime didžiausią įtaką būtų turėjusi ne RSDDP, o partija, praktiškai bandžiusi suderinti socializmo, demokratijos ir „tautiškumo“ principus.

¹²² M. Römer, *Litwa*, s. 342–343.

¹²³ „Kas mums reikia daryti“, *Darbininkų balsas*, 1905, nr. 3, p. 81–82; „Lietuvmečiai“, *Darbininkų balsas*, 1905, nr. 2, p. 44–45; S. Donela, „Mūsų programos tautiškais klausimais“, *Kova*, 1905. XII.29, nr. 33, p. 260–261 ir kt. veik.

¹²⁴ J. Vilčinskas, *Lietuvos socialdemokratija kovoje dėl krašto nepriklausomybės*, p. 43–44 ir kt. veik.

¹²⁵ Č. Laurinavičius, Netradicinė recenzija Leono Sabaliūno monografijai „Lietuviška socialdemokratija perspektyvoje 1893–1914“, in *LAIS*, t. 4, p. 440.

¹²⁶ Lietuvosmečiai, op. cit., p. 47.

**Tiesa, nugalėti „savus kapitalistus“ tikėtasi konstitucinėmis priemonėmis.

¹²⁷ Ibidem.

¹²⁸ /L. Gira/, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, op. cit., nr. 275; P. Višinskis, „Didžiojo Vilniaus Seimo užrašai“, op. cit., l. 6–8; Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Židinys*, 1931, nr. 2, p. 151–154; J. Kaminskas /St. Kairys/, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Darbas*, 1955, nr. 4, p. 22 ir kt. veik.

¹²⁹ Žr. 128 išnašą.

¹³⁰ Žr. 128 išnašą.

¹³¹ P. Višinskis, „Didžiojo Vilniaus Seimo užrašai“, op. cit., l. 7.

¹³² TLDP dokumentai, in *LAIS*, t. 1, p. 182–183.

Pasivirtina M. Römerio mintis¹³³, kad Lietuvių suvažiavimo sušaukimas buvo strategiškai motyvuotas. Siekta apsiriboti tam tikra teritorine erdve (t. y. etnografinėmis ribomis) ir kartu pagilinti etnokultūrinius skirtumus. Tautininkų požiūriu tai būtų leidę garantuoti lietuvių tautos prioritetą kuriant Lietuvos politinę autonomiją (kitoms Lietuvos tautoms numatomas tautinių mažumų statusas). Tačiau pagrindžiant lietuvių tautos specifiką, neapsiribota vien etnokultūrinių skirtumų akcentavimu. Suvažiavimo II posėdyje J. Basanavičius svarbiausią dėmesį sutelkė į teisinius Lietuvos valstybingumo pagrindimo motyvus¹³⁴. Kaip ir Memorandume Rusijos vyriausybei, jis ne kartą akcentavo LDK istorinių-politinių teisių perimamumą. Kartu nurodoma lietuvių teisė į visą Suvalkų guberniją*. Iš to aiškėja, kad J. Basanavičius ir tautiniai demokratai istorinių teisių principą derina su etnografiniu. Juk reikalaujama visos Suvalkų gubernijos, nors nedidelėje jos dalyje vyrauja lenkiškai kalbantieji. Tačiau jos lietuviškumą lemia istorinės teisės ir etnografiniai principai, nes lenkiškoji Suvalkų gubernijos dalis traktuojama kaip sulenkėjusi, bet tik kalbiniu požiūriu. Šiuo atveju į istorinį ir etnografinį principus atsižvelgta, o etnis ir apsisprendimo teisės – ignoruojami**. Istorinis ir etnografinis principai taip pat derinami, tautininkams reikalaujant priskirti prie Lietuvos autonomijos Vilniaus ir Gardino gubernijas¹³⁵. J. Basanavičiaus propaguojamos Lietuvos autonomijos ribos – tai lietuvių etnografinės žemės istorine prasme. Šiuo atveju pretenduojama tik į dalį LDK teritorinio paveldo, t. y. teritoriją, kur yra lietuviškai kalbančios visuomenės dauguma.

Pasak K. Stikliaus, savo pasitarimuose 1905 m. rudenį tautininkai ne kartą minėdavę Lietuvos karalystę¹³⁶. Aišku, tai neprieštaravo Lietuvos autonomijos Rusijos imperijos sudėtyje reikalavimui (lenkai taip pat reikalavo Lenkijos Karalystės autonomijos). Tiek šie planai, tiek Memorandume išdėstytos mintys liudija, kad tautiniai demokratai suverenių lietuvių tautos teisių realizavimą siejo su monarchinės valdymo formos, kaip istorinės LDK valstybingumo tradicijos, įtvirtinimu***. Be abejo, tokie fundamentalūs Lietuvos valstybingumo atkūrimo projektai, turint galvoje tautinių demokratų puoselėtas nuosaikias kovos formas, galėjo būti orientuoti tik į ilgalaikę perspektyvą.

Taigi tautiniams demokratams, kitaip nei socialdemokratams, tauta buvo aukščiausia vertybė ir pati sau tikslas, o nuoseklus tautos valstybingumo įtvirtinimas reiškė ir jos materialinės gerovės garantą.

Krikščionys demokratai II posėdžio metu sutelkė dėmesį į ginkluotos kovos būdų kritiką¹³⁷, kartu pasisakė ir už įstatymišką kardinalių refor-

mų kelią. Dvasininkija pritarė Lietuvos autonomijos etnografinėmis ribomis reikalavimui, tačiau, kaip ir tautininkai, šiai autonomijai, be Kauno ir Suvalkų, priskyrė ir visas Vilniaus bei Gardino gubernijų žemes¹³⁸. Be abejonės, krikščionims demokratams Lietuvos autonomijos reikalavimas tautinės revoliucijos metu reiškė reikalavimų maksimumą. Ir ne tik todėl, kad krikdemų programose nekalbama apie radikalesnius projektus. Tai iš dalies lėmė ir ypatingas Katalikų Bažnyčios statusas. Tačiau nors didesnę į Suvažiamą atvykusių kunigų dalį sudarė „naujosios kartos“ atstovai, jie priklausė bažnytinei hierarchijai. Žinia, caro valdžia per savo institucijas tiesiogiai arba netiesiogiai kontroliavo Katalikų Bažnyčią. Jau spaudos draudimo panaikinimas Bažnyčiai buvo didžiulis laimėjimas. Lietuvos autonomijos iškovojimas krikščionims demokratams (ir apskritai Katalikų Bažnyčiai) būtų reiškęs geresnes sąlygas katalikiškos kultūros sklaidai ir naujas galimybes savo įtakai plėsti. Aišku, tokia perspektyva būtinai reikalavo šiuos procesus derinti su tautos saviraiška ir apskritai tautos kultūrinių bei politinių poreikių tenkinimu.

LDP Lietuvos valstybingumo atkūrimo programa**** turėjo tiek LSDP, tiek ir konservatyviųjų politinių grupuočių programų elementų. Suvažiamo II posėdžio metu LDP pritarė ryžtingai kovos taktikai, bet

¹³³M. Römer, *Litwa*, s. 389–390.

¹³⁴P. Višinskis, „Didžiojo Vilniaus Seimo užrašai“, op. cit., I. 7.

*Apie tai buvo kalbama ir Suvalkų gubernijos lietuvių nutarimuose: „Suvalkų gubernija istoriškai yra dalimi Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės“ (žr. Suvalkų gubernijos lietuvių nutarimas, *Vilniaus žinios*, 1905.XI.24(XII.7), nr. 276).

**TLDP programoje, parašytoje 1906 m. vasario mėn., jau atsižvelgiama ir į apsisprendimo teisę (žr. TLDP dokumentai, in *LAIS*, t. 1, p. 185).

¹³⁵Lietuvių Memorandumas Rusijos Ministrų Tarybos Pirmininkui grafiui S. J. Vitei, op. cit., p. 344.

¹³⁶K. Stiklius, „Truputis iš 1905 m. atsiminimų“, op. cit.

***Tiesa, šių nuostatų kategoriškai nebuvo laikomasi. Štai, pavyzdžiui, TLDP programoje apie monarchinę valdymo formą iš viso nekalbama.

¹³⁷/L. Gira/, „Lietuvių susivažiamimas Vilniuje“, op. cit., nr. 275; P. Višinskis, „Didžiojo Vilniaus Seimo užrašai“, op. cit., I. 6–8; S-lius J. /J. Basanavičius/, *Iš Didžiojo Vilniaus Seimo istorijos*, p. 14–15; J. Kaminskas /St. Kairys/, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Darbas*, 1955, nr. 4, p. 20–21 ir kt. veik.

¹³⁸/L. Gira/, „Lietuvių susivažiamimas Vilniuje“, op. cit., nr. 275; P. Višinskis, „Didžiojo Vilniaus Seimo užrašai“, op. cit., I. 7; Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Židinys*, 1931, nr. 2, p. 153.

****LVS neturėjo atskiros programos.

ginkluotos kovos lozungą palaikė tik blogiausiu atveju, kaip gynybinę priemonę¹³⁹. Tai pripažino tiek kairysis partijos sparnas (P. Višinskis, A. Bulota), tiek ir dešinysis (A. Smetona). Tokių pozicijų LDP laikėsi ir iki Lietuvių suvažiavimo. Kitaip negu LSDP ir konservatoriai, demokratai griežtai atribojo Lietuvos valstybingumo reikalavimų minimumą ir maksimumą. Lietuvos politinė autonomija suprantama ne kaip caro valdžios nuolaida, bet „kaip liaudies savivaldos išraiška“¹⁴⁰, t. y. Lietuva įsivaizduojama kaip tam tikrų savarankiškų ir lygiateisių vienetų valstybė. Šis LDP propaguojamas valdžios organizavimo iš apačios modelis Lietuvos kaime iš dalies buvo pradėtas realizuoti dar prieš Suvažiavimą. Lietuvos politinės autonomijos sukūrimas turėjo užbaigti šį procesą. Lietuvos autonomija suprantama kaip reikalavimų minimumas, kurį diktuoja esama politinė situacija. Tačiau tai nereiškia (panašios ir LSDP nuostatos), kad „kovos“ ir netgi „ginkluotos kovos“ šūkiai derinami su Rusijos carizmo arba Rusijos buržuazijos nuolaidų politika, jiems pripažįstant Lietuvos politinę autonomiją. Tai suvokiama kaip priverstinė nuolaida, tiksliau, kaip esamos padėties, iškovojus autonomiją, įteisinimas. Nuoseklų reikalavimų minimumo peraugimą į maksimumą LDP siejo su federacinės valstybės su kaimyniniais kraštais sukūrimu. Tiesa, federacinės valstybės sukūrimas pateisinamas ir netgi pageidautinas padedant įtvirtinti Lietuvos politinę autonomiją. Tačiau šiuo atveju LDP aiškiau ir detaliau negu LSDP fiksuoja būtinumą prieš kuriant naują federacinį subjektą įtvirtinti lietuvių tautos suverenias teises¹⁴¹.

Nuo LSDP demokratų skyrė ir tai, kad Lietuvos nepriklausomybės idėją LDP traktavo kaip savitikslių. Tačiau šios idėjos pagrindimą LDP kartu siejo su liaudies savivaldos išplėtojimu. Tautinių ir demokratinių pradų permainingą koezistenciją LDP veikloje pirmiausia puikiai iliustruoja etnografinio principo prioritetas prieš istorinį, antra vertus – griežtas pasisakymas prieš tikslų preliminarinį Lietuvos autonomijos teritorinį ir kartu etnografinių ribų nustatymą (A. Smetona: „/.../ pakraščiai patys pasakys /.../“¹⁴²).

Suvažiavimo II posėdžio metu, ypač aiškinantis taktinius Lietuvos autonomijos iškovojo klausimus, LDP buvo priversta imtis taikytojo vaidmens. Tai turėjo ir teigiamų, ir neigiamų pusių. Pirmiausia demokratams, sėkmingai pirmininkaujant A. Smetonai, pavyko išlaviruoti ir priversti LSDP bei krikščionis demokratų ieškoti kompromisų. Tačiau kitas dalykas – šie bandymai ieškoti kompromiso neleido išreikšti au-

tentiškos savo pozicijos. LDP partinius interesus aukėjo visuomeniniams.

Galima iškelti hipotezę, kad svarbiausiu faktinio LDP neutralizavimo kaltininku buvo krikščionys demokratai. Jų propaguoti ramaus pasipriešinimo būdai atitiko ne tik krikdėmų taktinius, bet ir strateginius interesus. Tokia pozicija, kai pripažįstamas tik Rusijos valdžios boikotas, leidžia tikėtis, kad krikščionys demokratai nebus apšaukti tautinių interesų išdavikais ir kartu nebus per daug susikompromitavę caro valdžios akyse. Be to, ši nuostata reiškė ir krikščionybės principų, reikalaujančių neleisti pralieti kraujo, laikymąsi. Tokia jų pozicija bei aktyvumas II posėdžio metu sutrukdė LDP ir LVS žengti realesnius žingsnius radikalių kovos formų deklaravimo link. Turbūt nesuklysimė tvirtindami, kad deklaravimas imtis radikalių kovos priemonių kartu būtų radikalizavęs ir lietuvių tautos politinių teisių konstitutavimosi procesą. O LDP dėl bendrų Suvažiavimo nutarimų turėjo atlikti taisytojo misiją ir suderinti LSDP bei krikščionių demokratų pozicijas. Neabejotina, kad LDP užėmus griežtesnę poziciją dėl radikalių kovos priemonių, tautiniai demokratai, pretenduodami į lietuvių tautinio judėjimo politinio centro vaidmenį¹⁴³, būtų buvę priversti daryti nuolaidų LSDP ir LDP. Juk tautiniai demokratai nei iki Suvažiavimo, nei po jo nepasisakė prieš LSDP propaguosius kovos su Rusijos absoliutizmu metodus. O per I ir II posėdžius nepasitenkinimą socialdemokratais daugiausia reiškė „aršieji“ tautiniai demokratai, vadovaujami St. Stakelės ir J. Ambraziejaus. Manytume, kad II posėdžio metu J. Basanavičius sąmoningai užėmė pasyvią poziciją, laukdamas, kuo baigsis socialdemokratų ir krikščionių demokratų konfliktas. Taigi, būtinybė suderinti kraštutines radikalų ir konservatorių pozicijas neleido LDP nuosekliai suformuluoti konkrečių veiksmų programos Lietuvos autonomijai iškovoti.

¹³⁹L. Gira/, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, op. cit., nr. 275; P. Višinskis, „Didžiojo Vilniaus Seimo užrašai“, op. cit., l. 8.

¹⁴⁰M. Römer, *Litwa*, s. 353, 356, 361–362.

¹⁴¹P-tis /J. Vileišis/, „Lietuvių reikalavimai (Redakcijos priedas)“, *Varpas*, 1905, nr. 4/5, p. 41–42; „Iš literatūros ir gyvenimo“, *Varpas*, 1905, nr. 4/5, p. 47; P-tis /J. Vileišis/, „Iš Lietuvos inteligentų susivažiavimų nutarimų. 1. Lietuvos tautų atstovų susivažiavimas Vilniuje“, *Varpas*, 1905, nr. 7/8, p. 74; /P. Višinskis(?)/, „Mūsų reikalavimai“, *Ūkininkas*, 1905, nr. 6, p. 141–149; Plg. su LSDP dokumentais: Į kovą už Vilniaus seimą! (LSDP CK atsišaukimas), *Kova*, 1905.IX.1, nr. 16, p. 122–123 ir kt. veik.

¹⁴²P. Višinskis, „Didžiojo Vilniaus Seimo užrašai“, op. cit., l. 7.

¹⁴³R. Miknys, E. Motieka, TLDP, p. 102.

Visų politinių grupuočių aprobuotas Lietuvos autonomijos reikalavimas nebuvo detalizuotas. Konkrečios programos neturėjo nė viena politinė grupuotė. II posėdžio metu ne tik nebuvo nubrėžta Lietuvos politinės autonomijos programa, bet netgi nebandyta sukurti koordinacinio organo, kuris eventualiai galėjo tai padaryti vėliau. O juk 1905 m. LDP ne kartą kreipėsi į LSDP, kviesdama kurti bendrą komitetą¹⁴⁴. Socialdemokratams tokio organo sukūrimas vargu ar būtų naudingas: partija jautėsi pakankamai stipri ir bet koks koordinacinis centras būtų ribojęs jos veiklos galimybes. Tačiau sunku patikėti, kad demokratams nebūtų pritarę LVS, tautininkai ir krikščionys demokratai. Tiesa, šito dar buvo galima tikėtis antrąją Suvažiavimo dieną, juolab kad nutarimus galvota priimti apsvarsčius visus numatytus klausimus.

Dar vienas intriguojantis II posėdžio faktas – M. Sleževičiaus perskaityti Odesos lietuvių ir latvių nutarimai. Odesos lietuviai reikalavo būtinai vienyti su latvių tauta ir sušaukti bendrą lietuvių ir latvių suvažiavimą¹⁴⁵, o Odesos latviai kvietė kurti bendrą lietuvių–latvių autonomiją¹⁴⁶. M. Sleževičius kreipėsi į Suvažiavimo dalyvius, kviesdamas abi tautas susivienyti ir reikalauti „vienos lietuviškai-latviškos autonomijos su seimu Vilniuje“¹⁴⁷. Suvažiavimas į tai atsakė entuziastingais plovimais. Tačiau daugiau nei šie pareiškimai padaryta nebuvo nieko. Bandymai užmegzti ryšius su latvių tautiniu sąjūdžiu 1905 m. buvo nedrąsūs ir iš esmės apsiribojo žodiniais pareiškimais¹⁴⁸. Be to, panašių latvių deklaracijų, išskyrus šį Odesos latvių pareiškimą, nėra žinoma. Lietuvos–Latvijos autonomija tiek etniniu, tiek geopolitiniu požiūriais buvo motyvuota, tačiau atkreiptinas dėmesys, kad lietuvių politinės partijos bei grupuotės, išskyrus TLDP, savo programiniuose dokumentuose Lietuvos–Latvijos autonomijos idėjos nesvarstė. Latvija buvo minima tik kaip vienas iš tų kaimyninių kraštų, su kuriais galima sudaryti federaciją.

3. III ir IV posėdžiai: agrarinis ir Lietuvos mokyklų klausimai

III posėdis. Agrarinis klausimas. III posėdis prasidėjo 1905.XI.22 (XII.5) 10 val. ryto. „Atsišaukime į lietuvių tautą“ paskelbtoje pirmoje Suvažiavimo programoje buvęs punktas „žemės (agrariški) ir miškų klausimai“¹⁴⁹ iš antrosios programos jau buvo išbrauktas¹⁵⁰. Nors, matyt,